

UDK 27-43:314/316:303.025"1999/2017"(497.5)

Primljeno: 29. 4. 2019.

Prihvaćeno: 26. 6. 2019.

Izvorni znanstveni rad

SUPSIDIJARNI RAZVOJ HRVATSKOGA DRUŠTVA MOGUĆNOSTI I POTEŠKOĆE

Stjepan BALOBAN

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Vlaška 38, p.p. 432, 10 001 Zagreb
stjepan.baloban@zg.t-com.hr

Gordan ČRPIĆ

Hrvatsko katoličko sveučilište
Ilica 242, 10 000 Zagreb
gordan.crpic@unicath.hr

Silvija MIGLES

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Vlaška 38, p.p. 432, 10 001 Zagreb
silvija.migles@gmail.com

Sažetak

Rad pod naslovom »Supsidijarni razvoj hrvatskoga društva. Mogućnosti i poteškoće« aktualizira problematiku razvoja hrvatskoga društva pod vidom supsidijarnosti. Dok se unutar razvoja i funkcioniranja Europske unije sve više raspravlja o ulozi i značenju načela supsidijarnosti, u hrvatskom društvu je tematika supsidijarnosti unutar civilnih rasprava o društvu praktički nepoznata. U tom kontekstu još su važnije teološko-crkvene rasprave o supsidijarnosti, kojima se hrvatski socijalni etičari bave pod teorijskim i praktičnim vidom.

Prva točka »Teoretsko pozicioniranje: pojam, značenje i aktualnost supsidijarnosti« ukazuje na doprinos socijalnog nauka Crkve primijeni supsidijarnosti u društvu te, osobito, na aktualnost supsidijarnosti u razvoju europskog društva. To je kontekst unutar kojeg valja raspravljati o doprinosu načela supsidijarnosti razvoju hrvatskog društva. Ona je ujedno izričaj čovjekove slobode i omogućuje čovjeku pojedincu da prakticira svoju slobodu preuzimanjem odgovornosti te da aktivno sudjeluje u razvoju društva. Supsidijarnost stoga pruža niz nadahnuća za obnovu društvenih struktura te jačanje uloge pojedinaca i skupina u odgovornom promicanju općeg dobra.

Druga točka »(Ne)poznavanje supsidijarnosti u hrvatskom društvu« predstavlja prvo empirijsko istraživanje o supsidijarnosti u Hrvatskoj, provedeno u prosincu 2009.

godine. Rezultati tog istraživanja ukazuju na nepoznavanje i pojma i sadržaja načela supsidijarnosti u hrvatskom društvu. To, s jedne strane, ukazuje na potrebu temeljitijeg upoznavanja načela supsidijarnosti i, s druge strane, na poteškoće u praktičnoj primjeni supsidijarnosti na razvoj hrvatskog društva.

Unutar projekta *Europsko istraživanje vrednota* (EVS) hrvatski istraživački dosad nisu obrađivali pitanje supsidijarnosti. U ovom radu se to čini na temelju triju valova EVS-a – 1999., 2008., i 2017., te na temelju empirijskog istraživanja (2009.) vođenog unutar projekta Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu *Supsidijarnost u hrvatskom društvu*. Tome je posvećena treća točka pod naslovom »Sposobnost preuzimanja odgovornosti«. Naime, jedna od važnih značajki supsidijarnog ponašanja jest sposobnost pojedinca preuzeti odgovornost za rješavanje pitanja i problema u društvu. Ovdje se na temelju spomenutih empirijskih istraživanja raspravlja o tome postoji li u hrvatskom društvu takva supsidijarna pretpostavka i to u odnosu na različite razine preuzimanja odgovornosti.

U Zaključku se pokazuju da su dvije hipoteze potvrđene, a dvije nisu. Nije se potvrdila hipoteza da se u Hrvatskoj dogodio pomak prema osobnoj odgovornosti i privatnim inicijativama. Također se nije potvrdila hipoteza da su mlađi i obrazovaniji ljudi spremniji na preuzimanje odgovornosti. Naprotiv, potvrđena je hipoteza da je sloboda važan čimbenik za preuzimanje odgovornosti kao i hipoteza da se političke preferencije ne povezuju s gospodarskim pitanjima i funkcioniranjem ekonomije.

Iako je, s jedne strane, rad pokazao da u odnosu na supsidijarni razvoj hrvatskog društva dijagnoza nije najbolja, s druge strane, rezultati su pokazali da je otprilike jedna trećina populacije spremna na pozitivnu promjenu u tom smjeru. Taj dio populacije ujedno predstavlja neiskorišteni potencijal koji će podržati ozbiljnu reformu državne uprave i lokalne samouprave pod supsidijarnim vidom, reformu koja bi više od deklarativnog omogućila realizaciju projekata nužnih za cjeloviti razvoj čovjeka i društva.

Ključne riječi: supsidijarnost, socijalni nauk Crkve, empirijsko istraživanje, supsidijarni razvoj društva, sloboda i odgovornost, supsidijarna praksa.

Uvod

Teologija, napose socijalni nauk Crkve, mogu bitno pridonositi razvoju jednog društva ili zajednice. Tako i hrvatski socijalni etičari i drugi teolozi žele dati svoj doprinos razvoju hrvatskog društva. To dakako pretpostavlja poznavanje svega onoga što se u hrvatskom društvu, ali i šire, događa. Rasprava o razvoju hrvatskog društva tako treba voditi računa o poteškoćama s kojima se društveni život suočava kako na hrvatskoj tako i na europskoj razini. Na široj europskoj razini vidljivo je da se europsko društvo suočava s poteškoćama konstrukcije Europe koje se vežu uz napetosti između centralizacije i suverenosti, problematičnog pitanja demokracije kao i nacionalizma i jačanja

populističkih politika. Rasprava o supsidijarnosti u tom kontekstu zauzima središnje mjesto jer veća primjena supsidijarnosti je pouzdano jedna od stvari koja bi mogla pomoći odgovoriti na poteškoće i usmjeriti razvoj europskog i hrvatskog društva.

Funkcioniranje supsidijarnosti je barem na teoretskoj razini razumljivije i prezentnije u odnosu na Europsku uniju negoli na hrvatsko društvo. Prije svega, u Europskoj uniji je pojam supsidijarnosti iznimno važan. Dok od 70-ih godina XX. stoljeća dobiva sve više na značenju, 90-ih godina zadobiva važnost konstitutivnog elementa u funkcioniranju Europske unije i ulazi u njezine glavne dokumente, pri čemu se izvršavanje nadležnosti Europske unije temelji na načelima supsidijarnosti i proporcionalnosti.¹ Međutim, prezentnija teorijska razina na praktičnom području zahvaćena je mnogim problemima. U funkcioniranju Europske unije sve više se pokazuje problem primjene supsidijarnosti, njezine veće implementacije kako na horizontalnoj tako i na vertikalnoj razini. Zbog toga je u siječnju 2018. godine Europska komisija sazvala Radnu skupinu o supsidijarnosti i proporcionalnosti kako bi se utvrdio stupanj funkcioniranja supsidijarnosti i istražile mogućnosti poboljšanja.² To je učinjeno u skladu s Bijelom knjigom o budućnosti Europe (2017) u kojoj se, prema prikazanom nacrtu (Scenarij 4.: Činiti manje, ali učinkovitije), koncipira veći napor Europske unije na određenim područjima, ali istodobno i smanjenje djelovanja i intervencija na područjima gdje je njezino djelovanje ograničeno ili neučinkovito.³

Imajući u vidu hrvatsku situaciju, i crkvenu i društvenu, supsidijarnost je praktično nepoznata. S jedne strane ljudi čuju za supsidijarnost, ali ona nije postala predmetom rasprava. Istina, u Hrvatskoj se nakon demokratskih promjena 1990. godine raspravljalo o socijalnoj državi, političkom uređenju

¹ U tom vremenu poznati njemački socijalni etičar, kasnije kardinal, Reinhard Marx piše o supsidijarnosti kao načelu »oblikovanja društva koje se mijenja« i kao odgovor na »napetost između individualnosti i socijalnosti čovjeka u modernom društvu«. Usp. Reinhard MARX, Subsidiarität – Gestaltungsprinzip einer sich wandelnden Gesellschaft, u: Anton RAUSCHER (ur.), *Subsidiarität – Strukturprinzip in Staat und Gesellschaft*, Köln, 2000., 35–62.

² Usp. TASK FORCE ON SUBSIDIARITY, PROPORTIONALITY AND »DOING LESS MORE EFFICIENTLY«, Report »Active Subsidiarity A new way of working« (10. VII. 2018.), u: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/report-task-force-subsidiarity-proportionality-and-doing-less-more-efficiently_en.pdf (21. II. 2019.).

³ Usp. EUROPSKA KOMISIJA, *Bijela knjiga o budućnosti Europe. Razmatranja i scenariji za EU-27 do 2025.* (1. III. 2017), 22–23, u: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/bijela_knjiga_o_buducnosti_europe_hr.pdf (25. II. 2019.). O svemu tome raspravljalo se na susretu čelnika Europske unije (svibanj 2019., Sibiu, Rumunjska), a tematika je iznimno aktualna zbog Brexita (2019.).

države i pravnim regulativama, ali se u rješavanju toga pitanja nije toliko primjenjivao pojam supsidijarnost koliko pojmovi decentralizacije, federalizma i samoupravljanja.⁴ S druge strane nakon istih demokratskih promjena hrvatski socijalni etičari i teolozi pokreću proces interdisciplinarnog dijaloga s drugim znanstvenicima društvenog i humanističkog područja kako bi raspravili važne teme i potaknuli na daljnji dijalog.

Rad pod naslovom »Supsidijarni razvoj hrvatskoga društva. Mogućnosti i poteškoće« obrađuje problematiku supsidijarnosti unutar znanstveno-istraživačkog projekta *European Values Study*, koji se u Hrvatskoj provodi od 1999. godine. Supsidijarnost se obrađuje na temelju podataka dobivenih za Hrvatsku, a zatim i na temelju rezultata prvoga empirijskog istraživanja o supsidijarnosti, koje je 2009. godine proveo Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu unutar Projekta *Supsidijarnost u hrvatskom društvu*.⁵ Uzimajući u obzir sve dosadašnje napore hrvatskih socijalnih etičara i drugih teologa da na teorijskoj razini pomognu razumijevanju važnosti supsidijarnog razvoja hrvatskog društva, u ovom radu se nastavlja aktualizirati problematika razvoja hrvatskog društva pod vidom supsidijarnosti.

Rad se sastoji od triju točaka. U prvoj točki ukratko se predstavlja teorijska podloga. Najprije se želi ukazati na doprinos socijalnog nauka Crkve primjeni supsidijarnosti u društvu, a zatim i na važnost i značenje supsidijarnosti u razvoju europskog društva unutar Europske unije. To je kontekst unutar kojeg valja raspravljati i razvoj hrvatskog društva, a zatim i doprinos hrvatskih socijalnih etičara i drugih teologa raspravi o supsidijarnosti. U drugoj točki se zatim predstavlja prvo empirijsko istraživanje o supsidijarnosti u Hrvatskoj, provedeno u prosincu 2009. godine. Dobiveni podatci ukazali su na nepoznavanje supsidijarnosti, ali i na ključnu ulogu koja u vidu cjelovitog razvoja društva pripada učinkovitom supsidijarnom djelovanju. U trećoj točki se na temelju postavljenih hipoteza i na temelju različitih razina odgovornosti ispituje postoje li u hrvatskom društvu pretpostavke za supsidijarno preuzimanje odgovornosti.

⁴ Usp. Josip GRBAC, Političko-društveni vid supsidijarnosti. Teoretsko utemeljenje supsidijarnosti u društvenom i političkom životu, u: *Bogoslovska smotra*, 79 (2009.) 1, 11–61.

⁵ Projekt »Supsidijarnost u hrvatskom društvu« (203–1941533–0732) odobrilo je i financiralo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH (2007. – 2013.), a voditelj je bio prof. dr. sc. Stjepan Baloban.

1. Teorijsko pozicioniranje: pojam, značenje i aktualnost supsidijarnosti

Relevantnost socijalnog nauka Crkve za današnje vrijeme očituje se prije svega u tome što izaziva da se o socijalnom i društvenom životu promišlja na teološki način. Teološki promišljati istodobno znači istinito i odgovorno osmišljavati cjeloviti razvoj čovjeka i društva. Socijalni nauk Crkve to čini uz pomoć temeljnih i trajnih načela koja u svojoj dugoj i bogatoj povijesti kontinuirano razvija i koja pomažu oblikovati smjernice za razvoj života u društvu. Temeljna načela socijalnog nauka Crkve su: dostojanstvo ljudske osobe, ljudska prava, opće dobro, solidarnost, supsidijarnost, sudjelovanje i povlaštena briga za siromašne. Značenje načela je u tome što nude snažan okvir za uravnoteženi razvoj društva, poticaje za humaniziranje svijeta promicanjem ljudskih prava, skrbi za obitelji, razvojem istinski demokratskih i participativnih političkih i društvenih struktura; poticaj su za ekonomiju u službi čovjeka, za pravedni međunarodni poredak i mir među narodima, za odgovorne stavove prema svemu stvorenju, uključujući i buduće naraštaje, na što posebno ukazuje papa Franjo u svojoj socijalnoj enciklici *Laudato si'*.⁶ U *Kompendiju socijalnog nauka Crkve* ističe se kako se razvoj društva ne može istinski promišljati ukoliko se to ne čini u obzoru »pitanja istine i smisla društvenog života« zbog čega načela »u svojoj cjelokupnosti tvore onu prvu raščlambu istine društva koja se tiče svake savjesti i poziva je na interakciju sa svakom drugom u slobodi, u suodgovornosti sa svima i prema svima«⁷. Načela socijalnog nauka Crkve služe stoga kao glavna koordinata oblikovanja savjesti i prosudbe društvenog trenutka, osiguravajući pritom smjernice za donošenje odluka i samo djelovanje.

Jedno od temeljnih načela socijalnog nauka Crkve je i načelo supsidijarnosti. Dok će Ivan Pavao II. reći da je riječ o »ključnom elementu socijalnog nauka Crkve«⁸, u *Kompendiju socijalnog nauka Crkve* stoji da je supsidijarnost »među najstalnijim i najkarakterističnijim uputama socijalnog nauka Crkve«⁹. Upravo po tom načelu Katolička crkva želi na poseban način pomoći razvoju društva i to usmjeravanjem prema autentičnom razvoju ljudi i zajednica. Posebno u međuzavisnosti države, društva i tržišta cjeloviti ljudski razvoj ni-

⁶ Usp. Papa FRANJO, *Laudato si'*. Enciklika o brizi za zajednički dom (24. V. 2015.), Zagreb, 2015.

⁷ PAPINSKO VIJEĆE 'IUSTITIA ET PAX', *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Zagreb, 2005., br. 163 (dalje: *Kompendij*).

⁸ JOHN PAUL II., Address To The Participants In The Meeting Sponsored By The Foundation »Centesimus Annus – Pro Pontifice« (9 II. 2002.), u: <http://www.centesimusannus.org/media/10aqj1350983184.pdf> (21. II. 2019.).

⁹ *Kompendij*, br. 185.

je moguće ostvariti bez supsidijarnosti koja je riječima Benedikta XVI. »koordinacija društvenih djelatnosti na način da pruža podršku nutarnjem životu ovdašnjih zajednica«¹⁰. Supsidijarnost valja pritom promatrati i u odnosu na globalizaciju. Kako je supsidijarnost »sposobna voditi računa i o mnogostrukoj artikulaciji planova, te stoga i o pluralnosti subjekata, i o njihovom usklađivanju«¹¹, ona je istodobno »napose podesno načelo za vođenje globalizacije i njezino usmjeravanje prema istinskome ljudskom razvoju«¹².

Povijesni razvoj supsidijarnosti događao se unutar europskog okvira. Njemački socijalni etičari okupljeni oko tzv. »kruga stručnjaka« (*Königswinterrer Kreis*) 20-ih godina XX. stoljeća razvili su načelo supsidijarnosti i zatim, na temelju njega, predložili određene promjene u društvu. Njemački katolički intelektualci ponudili su načelo supsidijarnosti kao pomoć u oblikovanju društvenog života i njegova razvoja u vremenu velikih gospodarskih i društvenih kriza uvjetovanih jačanjem totalitarizama.¹³ To je vrijeme kada jača opasnost od totalitarističkih sustava (boljševizam u Rusiji i fašizam u Italiji), a zatim i vrijeme velike gospodarske krize (1929.) i pojave nacionalsocijalizma u Njemačkoj, što će kulminirati Drugim svjetskim ratom. Zatim je papa Pio XI. 1931. godine uveo supsidijarnost kao načelo u socijalni nauk Crkve i to u enciklici *Quadragesimo anno* (15. V. 1931.), gdje unutar 5. poglavlja s naslovom »Obnova društvenog poretka« donosi definiciju i opis načela supsidijarnosti, kao i opis njegove primjene u društvenom životu.¹⁴ Načelo supsidijarnosti očituje se u tome da, kako ga kasnije tumači Ivan Pavao II., »društvo višega reda ne smije se miješati u nutarnji život društva nižega reda lišavajući ga njegovih

¹⁰ »Subsidiarity is the coordination of society's activities in a way that supports the internal life of the local communities«, BENEDICT XVI, Address To The Participants In The 14th Session Of The Pontifical Academy Of Social Sciences (3 V. 2008.), u: https://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2008/may/documents/hf_ben-xvi_spe_20080503_social-sciences.html (21. II. 2019.).

¹¹ BENEDIKT XVI., *Caritas in veritate – Ljubav u istini. Enciklika o cjelovitome ljudskom razvoju u ljubavi i istini* (29. VI. 2009.), Zagreb, 2009., br. 57 (dalje: CV).

¹² Isto.

¹³ Usp. Stjepan BALOBAN, *Mogućnosti supsidijarnosti u crkvenom životu*, u: *Bogoslovska smotra*, 79 (2009.) 1, 147–154.

¹⁴ Definicija supsidijarnosti kao nepobitnog i trajnog socijalnog načela objašnjava se sljedećim riječima: »kao što ne valja pojedincima oduzimati i predavati državi one poslove koje oni mogu obavljati na vlastitu odgovornost i vlastitom marljivošću, tako je nepravedno i vrlo škodljivo i za javni poredak opasno davati većemu i višemu društvu one poslove koje mogu izvršavati manje i niže zajednice. Svaka naime društvena ustanova mora po svom pojmu i značenju pomagati udovima društvenog tijela, a ne smije ih nikada ni uništiti ni sasvim prisvojiti«, PIO XI., *Quadragesimo anno. Enciklika u povodu četrdesete obljetnice enciklike »Rerum novarum«* (15. V. 1931.), u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, 1991., br. 80 (dalje: QA).

nadležnosti, nego mu mora, naprotiv, pomagati u slučaju nužde te mu pomoći da uskladi svoje djelovanje s djelovanjem drugih društvenih komponenata u vidu zajedničkog dobra¹⁵.

U zapadnoeuropskim društvima supsidijarnost je dobila na značenju početkom 70-ih godina XX. stoljeća u oblikovanju Europske zajednice, a od 1992. godine i Ugovora u Maastrichtu predstavlja jedan od konstitutivnih elemenata u funkcioniranju Europske unije.¹⁶ Načelo supsidijarnosti službeno je uvedeno Ugovorom iz Maastrichta (1993.),¹⁷ a zatim se Ugovorom iz Amsterdama donosi »Protokol br. 2 o primjeni načela supsidijarnosti i proporcionalnosti« (1999.).¹⁸ Ugovorom iz Lisabona načelo supsidijarnosti ugrađeno je u članak 5. stavak 3. Ugovora o Europskoj uniji (2009.).¹⁹ Upravo na području mogućnosti funkcioniranja zajedničke Europe dolazi do izražaja složenost pojma supsidijarnosti i napose njegove primjene. Pitanje rješavanja velikih izazova, kao što su na jednoj strani migracije, politike sigurnosti i očuvanje okoliša, a na drugoj strani važno pitanje nadležnosti država članica, pokazuju da budućnost Europske unije ovisi o dosljednoj primjeni načela supsidijarnosti, o čemu opet ovisi i jačanje povjerenja građana u Europsku uniju kao instituciju. Zanimljivost je u tom kontekstu da je u studenome 2018. godine u razdoblju predsjedanja Austrije Vijećem Europske unije bila je organizirana konferencija s naslovom »Supsidijarnost kao temeljno načelo Europske unije« (Brengez, 15. – 16. studenoga 2018.) s ciljem pronalaženja zajedničkog razumijevanja pojma supsidijarnosti i uspostave konstruktivnog dijaloga o jačanju uloge načela supsidijarnosti. Konferenciji su prethodila dva važna dokumenta kojima je u prvi plan stavljeno načelo supsidijarnosti: dokument »Active Subsidiarity A new way of working«²⁰ i dokument »Načela supsidijarnosti i proporcionalnosti: jačanje njihove uloge u donošenju politika EU-a«²¹. Zaključci održane kon-

¹⁵ IVAN PAVAO II., *Centesimus annus – Stota godina. Enciklika prigodom stote godišnjice »Rerum novarum«* (I. V. 1991.), Zagreb, 1991., br. 48 (dalje: CA).

¹⁶ Usp. Josip GRBAC, *Političko-društveni vid supsidijarnosti. Teoretsko utemeljenje supsidijarnosti u društvenom i političkom životu*, 23–28.

¹⁷ Cijeli tekst Ugovora o Europskoj uniji i govora o funkcioniranju Europske unije dostupan je u: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf (18. III. 2019.)

¹⁸ Cijeli tekst Ugovora iz Amsterdama dostupan je u: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_of_amsterdam_en.pdf (18. III. 2019.)

¹⁹ Tekst pročišćene verzije Ugovora o Europskoj uniji dostupan je u: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016ME/TXT> (18. III. 2019.)

²⁰ Usp. TASK FORCE ON SUBSIDIARITY, PROPORTIONALITY AND »DOING LESS MORE EFFICIENTLY«, Report »Active Subsidiarity A new way of working« (10. VII. 2018.).

²¹ Usp. EUROPSKA KOMISIJA, Načela supsidijarnosti i proporcionalnosti: jačanje njihove uloge u donošenju politika EU-a (23. X. 2018.), u: <https://eur-lex.europa.eu>

ferencije pokazuju da će snažnija i demokratskija Europa ovisiti kako o uspostavljenju ravnoteži između Europske unije i država članica, kao i o stupnju dijaloga s regionalnim i lokalnim razinama, tako i o stupnju uključenosti građana što podrazumijeva odgoj za demokratske vrednote i aktivno (europsko) građanstvo za izgradnju općeg dobra. Time su potvrđene dvije dimenzije supsidijarnosti, vertikalna i horizontalna, s naglaskom na horizontalnoj dimenziji kao snažnom instrumentu jačanja participacije europskih građana.²²

Upravo je polazna točka u definiranju supsidijarnosti od koje kreće papa Pio XI. potreba za obnovom institucija čije je loše stanje posljedica »pogrešnog 'individualizma' te smanjenja i uništenja bogatog života« koji se nekad skladno odvijao kroz raznovrsna udruženja« (QA 79). Papa naglašava da ne postoje samo pojedinci i država, već postoje i druge skupine koje imaju svoje zadaće i dužnosti koje im pripadaju i po kojima se jamči ljudska sloboda. Sukladno socijalnoj naravi čovjeka, nepoštovanje načela supsidijarnosti razara socijalni i društveni život te zatrpava i gnječi državu gušeći njezin autoritet. Pio XI. zato naglašava: »Stoga neka državni vladari budu duboko uvjereni u ovo: što bude savršeniji hijerarhijski red među raznim udruženjima, u skladu s načelom 'pripomoćne službe' (supsidijarnosti), to će uspješniji biti autoritet društvene vlasti, i to će sretniji i radosniji biti položaj države« (QA 81). Papa Benedikt XVI. ističe da je »bez sumnje, načelo supsidijarnosti, izričaj neotuđive ljudske slobode [...] jer promiče slobodu i sudjelovanje preuzimanjem odgovornosti. Supsidijarnost poštuje dostojanstvo osobe, gledajući u njoj subjekt koji je uvijek sposoban dati nešto drugima« (CV 57). Načelo supsidijarnosti zahtijeva postojanje posrednih/posredničkih tijela – *corpora intermedia* – između pojedinaca i obitelji na jednoj strani i države na drugoj strani. Uloga je supsidijarnosti u jačanju toga »hijerarhijskog aparata posrednih tijela između pojedinaca i države (osoba, obitelj, udruge civilnog društva, država). Viša razina mora pomoći nižoj (*subsidiium afferre* na latinskom). Obitelj pomaže osobi, društvo pomaže obitelji, država pomaže društvu. Država postoji da bi pomogla osobama koje žive u društvu kako bi one postigle svoj vlastiti ideal.«²³ Pod tim vidom supsidijarnost pruža i čitav niz nadahnuća za obnovu socijalnih struktura i jačanje sposobnosti pojedinaca i skupina da odgovorno promiču opće dobro.

pa.eu/resource.html?uri=cellar:22aa97e7-d79e-11e8-90c0-01aa75ed71a1.0005.02/DOC_1&format=PDF (21. II. 2019.).

²² Usp. Alessandro COLOMBO, *The Principle of Subsidiarity and European Citizenship*, Milano, 2004. Riječ je o vrijednoj studiji koja ukazuje na važnost horizontalne supsidijarnosti ali i na probleme njezine primjene.

²³ *Isto*, 17. Također usp. Stjepan BALOBAN, Ostvarenje solidarnosti po supsidijarnosti, u: *Bogoslovska smotra*, 75 (2005.) 4, 1038.

Za razliku od zapadnoeuropskih društava, gdje se o supsidijarnosti raspravljalo, u tranzicijskim društvima (bivšim komunističkim zemljama) pojam supsidijarnosti u javnom je diskursu bio gotovo nepoznat. Hrvatsko društvo ulazi u takvo tranzicijsko društvo u kojemu je supsidijarnost praktično nepoznata. S jedne strane, ljudi čuju za supsidijarnost, ali ona nije postala predmetom rasprava. Istina, u Hrvatskoj se nakon demokratskih promjena 1990. godine raspravljalo o socijalnoj državi, političkom uređenju države i pravnim regulativama, ali se u rješavanju toga pitanja nije toliko primjenjivao pojam supsidijarnost koliko pojmovi decentralizacije, federalizma i samoupravljanja.²⁴ S druge strane, nakon istih demokratskih promjena hrvatski socijalni etičari i teolozi pokreću procese interdisciplinarnog dijaloga s drugim znanstvenicima društvenog i humanističkog područja kako bi raspravili važne teme i potaknuli na daljnji dijalog. Supsidijarnost je jedna od tih tema. Socijalni etičari potiču raspravu o supsidijarnosti zbog dviju činjenica: prvo: teorijska i praktična primjena supsidijarnosti u hrvatskom društvu gotovo je nepoznata; drugo: sam pojam supsidijarnosti nastao je unutar socijalnog nauka Crkve (Pio XI., *Quadragesimo anno*, 1931.). Teološki doprinos razvoju supsidijarnosti u hrvatskom društvu išao je u dva smjera: teorijskom i praktičnom. Polazišne rasprave o supsidijarnosti i mogućnosti primjene supsidijarnosti objavljene su u knjizi *O solidarnosti i supsidijarnosti u hrvatskom društvu*.²⁵ Time su stvoreni i potrebni uvjeti za pokretanje prvoga znanstveno-istraživačkog projekta o supsidijarnosti. Prepoznajući važnost problematike supsidijarnosti koja je tada u Hrvatskoj bila »praktično neistraženo područje«, pri Katoličkome bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu te uz potporu MZOŠ-a Republike Hrvatske pokrenut je znanstvenoistraživački projekt *Supsidijarnost u hrvatskom društvu* (2007. – 2013). Unutar projekta supsidijarnost je najprije teorijski obrađena i to pod teološkim, filozofskim i sociološkim vidom. Radovi su objavljeni u tematskom broju *Bogoslovske smotre* pod nazivom »Supsidijarnost u hrvatskom društvu«²⁶. Time se oblikovao teorijski okvir za osmišljavanje prvoga empirijskog istraživanja o supsidijarnosti u hrvatskom društvu.

²⁴ Usp. Josip GRBAC, Političko-društveni vid supsidijarnosti. Teoretsko utemeljenje supsidijarnosti u društvenom i političkom životu, 11–61.

²⁵ Usp. Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ (ur.), *O solidarnosti i supsidijarnosti u Hrvatskoj*, Zagreb, 2004.

²⁶ Usp. Supsidijarnost u hrvatskom društvu, u: *Bogoslovska smotra*, 79 (2009.) 1, 3–182.

2. (Ne)poznavanje supsidijarnosti u hrvatskom društvu

Prvome empirijskom istraživanju o supsidijarnosti u hrvatskom društvu prethodilo je empirijsko istraživanje koje je u ožujku i travnju 2004. godine provedeno unutar projekta *Praćenje siromaštva u Hrvatskoj*.²⁷ To empirijsko istraživanje o siromaštvu bilo je od velike koristi kako zbog stečenog iskustva tako i zbog dobivenih podataka jer se dijelom ispitalo i konkretno (ne)funkcioniranje supsidijarnosti. Istraživanjem su tada dobiveni zabrinjavajući podatci prema kojima se rješavanje gotovo svih problema svakodnevnog života hrvatskih građana očekivalo od vlasti (državne, županijske, lokalne), dok se od udruga građana (civilnog društva) kao i od građana samih nije puno očekivalo, a u nekim pitanjima gotovo ništa. Voditelj projekta tada je istaknuo da nedostatak supsidijarnosti podupire mentalitet »koji ne pogoduje solidarnosti jer se rješenja »očekuju od drugih«, prije svega od institucija, a ne vodi se dovoljno računa o ulozi pojedinaca i o ulozi organizacija civilnoga društva na socijalnom području. Solidarnost u Hrvatskoj pretpostavlja razvoj 'subjektivnosti društva', što će omogućiti mijenjanje 'naslijeđenog mentaliteta' i 'okoštalih struktura'.²⁸ Time se ukazalo na komplementarni odnos dvaju načela, solidarnosti i supsidijarnosti, i njihovu važnost za društveni razvoj.

Prvo empirijsko istraživanje o supsidijarnosti u Hrvatskoj provedeno je u prosincu 2009. godine. Zajednički su ga proveli Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«. ²⁹ S pravom se može reći da je to bilo pionirsko istraživanje u Hrvatskoj koje je zahtijevalo opsežne teoretske pripreme da bi se mogao oblikovati metodološki okvir za istraživanje supsidijarnosti u hrvatskom društvu. Rezultat je bila *Anketa za empirij-*

²⁷ Projekt je u rujnu 2002. godine pokrenuo Hrvatski Caritas u suradnji s Centrom za promicanje socijalnog nauka Crkve Hrvatske biskupske konferencije. Voditelj projekta bio je Stjepan Baloban, pročelnik Centra za promicanje socijalnog nauka Crkve Hrvatske biskupske konferencije. Rezultati istraživanja su predstavljani na međunarodnoj znanstvenoj konferenciji, koja je pod naslovom »Siromaštvo i solidarnost. Hrvatska u proširenoj Europi« održana u Zagrebu 14. i 15. listopada 2005. godine. Skup su organizirali Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve HBK-e, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Hrvatski Caritas, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu te *Revija za socijalnu politiku*. Dio izlaganja je objavljen i u obliku radova u znanstvenom časopisu *Revija za socijalnu politiku*, 13 (2006.) 3–4.

²⁸ Stjepan BALOBAN – Silvija MIGLES, *Izvjешće. Siromaštvo i solidarnost: Hrvatska u proširenoj Europi*. Međunarodna znanstvena konferencija Zagreb, 14. i 15. listopada 2005., u: *Bogoslovska smotra*, 75 (2005.) 4, 1177–1178.

²⁹ Rezultati istraživanja predstavljani su na jednodnevnom simpoziju »Ima li supsidijarnosti u hrvatskom društvu«, održanom 17. lipnja 2010. godine na Katoličkome bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u organizaciji Katedre socijalnog nauka Crkve KBF-a i Centra za promicanje socijalnog nauka Crkve.

sko istraživanje o supsidijarnosti u Hrvatskoj. Uz Institut društvenih znanosti, koji je proveo terensko ispitivanje, nezamjenjivu ulogu u provedbi i osmišljavanju empirijskog istraživanja imao je Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve Hrvatske biskupske konferencije. Provedeno empirijsko istraživanje predstavlja određenu novost i na široj, međunarodnoj razini jer nije poznato da se u drugim zemljama supsidijarnost ispitivala i ispituje na tako cjelovit način, već su ispitivanja supsidijarnosti zastupljena uglavnom pod djelomičnim vidom. Temeljno pitanje koje je hrvatski interdisciplinarni istraživački tim tada imao pred sobom je bilo: »Može li i u kojoj mjeri supsidijarnost pridonijeti promjenama na bolje?«³⁰ Rezultat su bili radovi objavljeni u tematskom broju *Bogoslovske smotre* pod nazivom »Primjena supsidijarnosti u Hrvatskoj«³¹.

Objavljeni radovi su pokazali da je supsidijarnost i »učinkovitije supsidijarno djelovanje jako važno za nužno potrebne promjene na bolje u Hrvatskoj«³². Ovdje nije moguće ulaziti u sve obrađene teme kojima su se ispitivale i analizirale mogućnosti supsidijarnog ponašanja hrvatskog društva, no, za temu ovoga rada važno je osvrnuti se na pokazatelje poznavanja supsidijarnosti i socijalnog nauka Crkve. To je važno zbog toga što se poznavanje supsidijarnosti veže uz socijalni nauk Crkve u kojem je pojam supsidijarnosti nastao i iz kojeg područja je ušao u javni prostor i političku zajednicu.³³ Rezultati su potvrdili očekivanje da je hrvatskim građanima pojam supsidijarnosti praktički nepoznat. Naime, na pitanje: Jeste li čuli za riječ supsidijarnost? 83,6% ispitanika odgovorilo je da nikada nije čulo za taj pojam. Potvrdno je odgovorilo samo 15,6% građana, a za pojam su čuli dijelom preko stručnih rasprava sociologa, gospodarstvenika i pravnika, zatim iz medija i dijelom iz rasprava o EU. Njih se tada dodatno pitalo da svojim riječima objasne što je supsidijarnost. Od 90 dobivenih odgovora samo je jedna trećina pokazala da građani znaju svojim riječima objasniti što supsidijarnost podrazumijeva, a među njima je tek 2,6% čulo za supsidijarnost iz crkvenog govora, odnosno socijalnog nauka Crkve. Kada se k tome uzmu odgovori na pitanja: Smatrate li da vjernici u Hrvatskoj dovoljno poznaju socijalni nauk Crkve?, i pitanja: Koliko je Crkva u Hrvatskoj prepoznata po svom socijalnom nauku?, vidljivo je da je socijalni nauk Crkve pod teorijskim vidom slabo poznat, što je i jedan od uzroka slabog poznavanja

³⁰ Stjepan BALOBAN, Primjena supsidijarnosti u Hrvatskoj: utopija ili realnost, u: *Bogoslovska smotra*, 81 (2011.) 4, 725.

³¹ Usp. Primjena supsidijarnosti u Hrvatskoj, u: *Bogoslovska smotra*, 81 (2011.) 4, 721–987.

³² Stjepan BALOBAN, Primjena supsidijarnosti u Hrvatskoj: utopija ili realnost, 725.

³³ Usp. Josip GRBAC, Socijalni i gospodarski vid supsidijarnosti: mogućnosti i potrebe u Hrvatskoj, u: *Bogoslovska smotra*, 81 (2011.) 4, 770.

supsidijarnosti. Tako 75,8% ispitanika drži da se socijalni nauk Crkve ne poznaje dovoljno, a oni koji tvrde da ga poznaju, poznaju ga na razini poistovjećivanja s karitativnim djelovanjem Crkve, odnosno »na način koji nije vlastit socijalnom nauku Crkve«³⁴. Ostaje otvorenim pitanje može li se na temelju tako slabog poznavanja supsidijarnosti očekivati i snažnija potreba za supsidijarnim djelovanjem, kao i pitanje govora o supsidijarnosti na svim razinama obrazovanja, o čemu velikim dijelom ovisi budućnost primjene supsidijarnosti u hrvatskom društvu.³⁵

Unutar projekta *Europsko istraživanje vrednota* (EVS) hrvatski istraživači dosad nisu obrađivali pitanje supsidijarnosti. Zahvaljujući projektu *Supsidijarnost u hrvatskom društvu* stvoreni su uvjeti i za šire proučavanje supsidijarnosti unutar EVS-a. Na temelju dosadašnjih empirijskih istraživanja koja su ispitala supsidijarnost u hrvatskom društvu kao i na temelju podataka dobivenih unutar EVS-a, u ovom radu se želi ukazati na pokazatelje (ne)prisutnosti supsidijarnosti u hrvatskom društvu.

U radu se obrađuju i uspoređuju rezultati dobiveni empirijskim istraživanjem supsidijarnosti u hrvatskom društvu 2009. godine te rezultati triju valova empirijskog istraživanja za Hrvatsku u sklopu međunarodnoga istraživačkog projekta *European Values Study: EVS – 1999.; EVS – 2008.; EVS – 2017.* Posljednji val obuhvaća rezultate terenskog istraživanja u Hrvatskoj provedenog u razdoblju od 15. listopada 2017. do 1. veljače 2018. godine. Upitnik EVS – 2017. sadržavao je ukupno 111 pitanja s 282 varijable, a glavni cilj istraživanja bio je ispitati stavove hrvatskih građana kako o važnim životnim područjima tako o (ne)prihvatanju pojedinih vrednota. Ukupno je anketirano 1.488 ispitanika. Koristio se troetapni probabilistički uzorak. Uzorkom su obuhvaćene 162 općine, a iz svake je slučajnim izborom odabrano 25 kućanstava. Prvi uzorak odnosio se na izbor naselja metodom kumulativnih veličina, drugi na terensko uzorkovanje stambenih jedinica, a treći na izbor jednog ukućana metodom posljednjeg rođendana. Svi dobiveni podatci obrađeni su u programskom paketu IBM SPSS *Statistics*.

³⁴ Vladimir DUGALIĆ – Damir MRAVUNAC, *Socijalni nauk Crkve i načelo supsidijarnosti u svijesti hrvatskih građana (i vjernika)*, u: *Bogoslovska smotra*, 81 (2011.) 4, 822.

³⁵ Usp. Josip GRBAC, *Socijalni i gospodarski vid supsidijarnosti: mogućnosti i potrebe u Hrvatskoj*, 770.

3. Sposobnost preuzimanja odgovornosti

Jedna od važnih značajki supsidijarnog ponašanja jest sposobnost pojedinca preuzeti odgovornost za rješavanje različitih pitanja i problema u društvu. Stoga percepcija ljudi o odgovornosti predstavlja značajan pokazatelj prisutnosti potencijala za funkcioniranje supsidijarnosti. Postavlja se pitanje: Postoji li u hrvatskom društvu takva supsidijarna pretpostavka, i to u odnosu na različite razine preuzimanja odgovornosti koje su bile ispitivane u svim četirima terenskim istraživanjima provedenim u Hrvatskoj 1999., 2008., 2009., te 2017./2018. godine?

U odnosu na naznačeni smjer analize, polazi se od četiriju radnih hipoteza:

Hipoteza 1: Očekuje se pomak prema osobnoj odgovornosti i privatnim inicijativama.

Hipoteza 2: Ispitanici kojima je sloboda važnija vrijednost od jednakosti spremniji su za preuzimanje odgovornosti.

Hipoteza 3: Politička orijentacija ne utječe na gospodarska pitanja i funkcioniranje ekonomije.

Hipoteza 4: Mladi kao i obrazovanije osobe pokazuju veću spremnost za preuzimanje osobne odgovornosti.

Pitanje koje se ovdje ispituje i analizira, a na koje su ispitanici odgovarali, glasi: *Na ovoj kartici vidite više oprečnih viđenja različitih društvenih pitanja. Kako biste Vi odredili svoje poglede na ovoj skali? (Q32)*

Pritom mjerni instrument obuhvaća pet glavnih varijabli: pojedinci trebaju preuzeti više odgovornosti da se brinu sami za sebe – država treba preuzeti više odgovornosti da svakome osigura što mu je potrebno; nezaposleni trebaju prihvatiti svaki raspoloživi posao ili im se treba oduzeti naknada za nezaposlenost – nezaposleni imaju pravo odbiti posao koji ne žele; natjecanje je dobro – natjecanje je štetno; plaće bi trebale biti što više izjednačene – razlike u plaćama bi trebale biti što veće kako bi se potaknulo zalaganje pojedinaca; treba povećati privatno vlasništvo nad poduzećima – treba povećati državno vlasništvo nad poduzećima; država treba imati veću kontrolu nad tvrtkama – država treba dati više slobode tvrtkama.³⁶

³⁶ Te varijable se ponavljaju u svim trima promatranim EVS istraživanjima provedenim u Hrvatskoj (1999., 2008., i 2017.), a instrument je korišten i u istraživanju o supsidijarnosti 2009. u Hrvatskoj. Taj se instrument može koristiti i u ispitivanju stavova prema individualnim i kolektivističkim preferencijama u ekonomskim pitanjima, usp. Hardiman NIAMAH – Christopher T. WHELAN, Values and Political Partnership, u: Christopher T. WHELAN (ur.), *Values and Social Change in Ireland*, Dublin, 1994., 158. Također usp. Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Ivan ŠTENGL, Desolidarizacija hrvatskoga društva, u: *Bogoslovska smotra*, 80 (2010.) 2, 573–577. Nas je u kontekstu ovoga članka zanimala spremnost na preuzimanje odgovornosti, što je jedan od ključnih elemenata načela supsidijarnosti.

Spomenute varijable uspoređivale su se u daljnjoj analizi s obzirom na prediktorski sklop koji obuhvaća šest čestica: politička orijentacija, završen stupanj obrazovanja, spol, dob, vrijednosti slobode i jednakosti, prihodi kućanstva (drukčija skala za 2017./2018. godinu).

Za analizu i usporedbu dobivenih podataka korišten je statistički postupak hi-kvadrat test. U daljnjem tekstu izdvojiti će se statistički značajni rezultati na razini značajnosti od $p < 0.01$. Također, s obzirom na to da jer riječ o testiranju značajnosti pojedinih modela u analizi (3x3 i 3x2 modeli), naglasak će biti na opisanju značajnijih razlika između pojedinih varijabli.

Tablica 1. *Pojedinci trebaju preuzeti više odgovornosti da se brinu sami za sebe – država treba preuzeti više odgovornosti da svakome osigura što mu je potrebno*

Pojedinci trebaju preuzeti više odgovornosti da se brinu sami za sebe	Neopredijeljeni	Država treba preuzeti više odgovornosti da svakome osigura što mu je potrebno
1999.		
35,2%	29,2%	35,6%
2008.		
32%	35,8%	32,2%
2009.		
40,3%	35,1%	24,6%
2017.		
33,8%	29,1%	37,1%

Deskriptivna analiza pokazuje da se u odnosu na postavljeno pitanje u hrvatskom društvu u posljednjih dvadeset godina nije dogodila bitna promjena. Pozicije ne ukazuju na razvojne trendove. Društvo i dalje ostaje podijeljeno u razumijevanju odgovornosti i ne postoji kritička masa koja bi dala određeno usmjerenje. Ipak, 2009. godine za razliku od prijašnjih godina evidentira se specifičan rezultat da ispitanici smatraju da pojedinci trebaju preuzeti više odgovornosti (40,3%) za razliku od države (24,6%). Međutim, taj trend se ne nastavlja jer se u posljednjem valu (2017.) nešto veća odgovornost očekuje od države (37,1%), za razliku od pojedinaca (33,8%).

S obzirom na završeni stupanj obrazovanja statistički značajna razlika dobivena je za 2008. i 2017. godinu.³⁷ Rezultati za obje godine pokazuju da se ispitanici s nižim stupnjem obrazovanja opredjeljuju za veću odgovornost države. Ispitanici s višim i visokim stupnjem obrazovanja u 2008. godini sma-

³⁷ ($\chi^2_{2008.g.} = 17,882$; $df = 6$, $p < 0.01$, $\chi^2_{2017.g.} = 25,935$; $df = 6$, $p < 0.01$).

traju da se pojedinac treba brinuti sam za sebe, ali u 2017. godini zauzimaju neopredijeljen stav.

U odnosu na spol značajan rezultat dobiven je za 2017. godinu.³⁸ Dok su muškarci skloniji veću odgovornost dodijeliti pojedincima, žene smatraju da država treba preuzeti više odgovornosti.

Suodnos kategorija odgovornosti s vrijednostima slobode i jednakosti statistički je značajan za 2008. i za 2017. godinu.³⁹ Da pojedinci trebaju preuzeti više odgovornosti, smatraju ispitanici kojima je sloboda važnija vrijednost,⁴⁰ a ispitanici kojima je važnija jednakost smatraju da je odgovornost na državi.

U odnosu na prihode po članu kućanstva rezultati za 2009. i 2017. godinu pokazuju kako s porastom prihoda raste i stav da pojedinci trebaju preuzeti više odgovornosti, odnosno obrnuto, s padom prihoda raste sklonost prebacivanju odgovornosti na državu.⁴¹

Tablica 2. *Nezaposleni trebaju prihvatiti svaki raspoloživi posao ili im se treba oduzeti naknada za nezaposlenost – nezaposleni imaju pravo odbiti posao koji ne žele*

Nezaposleni trebaju prihvatiti svaki raspoloživi posao ili im se treba oduzeti naknada za nezaposlenost	Neopredijeljeni	Nezaposleni imaju pravo odbiti posao koji ne žele
1999.		
44,8%	22,7%	32,5%
2008.		
34,5%	32,3%	33,2%
2009.		
32,4%	36,1%	31,5%
2017.		
45,7%	25,7%	28,6%

Rezultati za 1999. i 2017. godinu pokazuju da ispitanici u većoj mjeri drže da nezaposleni trebaju prihvatiti svaki raspoloživi posao, a u manjem postotku da imaju pravo odbiti posao koji ne žele. Za dvije godine koje su bile obuhvaćene financijskom i gospodarskom krizom, 2008. i 2009. godina,

³⁸ ($\chi^2 = 19.184$; $df = 2$, $p < 0.01$).

³⁹ ($\chi^2_{1999.g.} = 39.061$; $df = 2$, $p < 0.01$, $\chi^2_{2008.g.} = 17.187$; $df = 2$, $p < 0.01$).

⁴⁰ Više o analizi supsidijarnosti pod vidom otvaranja prostora slobode vidi u: Gordana ČRPIĆ – Damir MRAVUNAC – Željko TANJIĆ, Supsidijarnost – širenje prostora slobode u društvu, u: *Bogoslovska smotra*, 79 (2009.) 1, 91–111.

⁴¹ ($\chi^2_{1999.g.} = 27.485$; $df = 12$, $p < 0.01$, $\chi^2_{2017.g.} = 36.949$; $df = 10$, $p < 0.01$).

rezultati pokazuju da ispitanici u ujednačenoj mjeri zauzimaju sve tri pozicije, što se može protumačiti egzistencijalnom nesigurnošću u vremenu gospodarske krize kao i potragom za onim opcijama koje će omogućiti egzistencijalnu sigurnost.

U odnosu na pripadajuću političku orijentaciju značajan rezultat je dobio za 2008. i 2017. godinu.⁴² U 2008. godini politički desno orijentirani smatraju da nezaposleni trebaju prihvatiti svaki raspoloživi posao, a politički lijevo orijentirani da nezaposleni imaju pravo odbiti posao koji ne žele. U 2017. godini i jedni i drugi smatraju da nezaposleni trebaju prihvatiti svaki raspoloživi posao. Osobe čija je politička orijentacija u centru uglavnom zauzimaju neutralan stav.

Završeni stupanj obrazovanja pokazao se značajnim za sve promatrane godine.⁴³ Ispitanici s nižim stupnjem obrazovanja kontinuirano drže da nezaposleni trebaju prihvatiti svaki raspoloživi posao. Ispitanici s višim i visokim stupnjem obrazovanja variraju u stavovima: dok 1999. i 2017. godine jednako smatraju da nezaposleni imaju pravo odbiti posao koji ne žele, ispitanici s višim stupnjem obrazovanja su u 2008. godini više skloni neutralnom stavu. Neutralnoj procjeni obje kategorije su sklone 2009. godine.

U odnosu na spol rezultati su značajni za 1999. godinu,⁴⁴ kada su muškarci skloniji neutralnom stavu, a žene stavu da nezaposleni trebaju prihvatiti svaki raspoloživi posao.

Dobne razlike pokazale su značajnost za 1999. i 2008. godinu.⁴⁵ Dok su osobe starije životne dobi (rođene 1960. i ranije) sklonije mišljenju da nezaposleni trebaju prihvatiti svaki mogući posao, rođeni između 1961. i 1975. skloniji su mišljenju da nezaposleni imaju pravo odbiti posao (1999.), odnosno, skloniji su neutralnom stavu (2008.). Osobe rođene nakon 1976. najprije su sklone neutralnom stavu (1999.), a zatim mišljenju da nezaposleni imaju pravo odbiti posao (2008.). Dobne razlike značajne su i u odnosu na 2017. godinu.⁴⁶ Ispitanici starije životne dobi i dalje su mišljenja da nezaposleni trebaju prihvatiti svaki raspoloživi posao, a ispitanici srednje i mlađe životne dobi smatraju kako nezaposleni imaju pravo odbiti posao.

⁴² ($\chi^2_{2008.g.} = 33.564$; $df = 4$, $p < 0.01$, $\chi^2_{2017.g.} = 24.571$; $df = 4$, $p < 0.01$).

⁴³ ($\chi^2_{1999.g.} = 18.032$; $df = 6$, $p < 0.01$, $\chi^2_{2008.g.} = 53.695$; $df = 6$, $p < 0.01$, $\chi^2_{2009.g.} = 28.782$; $df = 6$, $p < 0.01$, $\chi^2_{2017.g.} = 25.324$; $df = 6$, $p < 0.01$).

⁴⁴ ($\chi^2 = 12.181$; $df = 2$, $p < 0.01$).

⁴⁵ ($\chi^2_{1999.g.} = 35.918$; $df = 6$, $p < 0.01$, $\chi^2_{2008.g.} = 81.005$; $df = 6$, $p < 0.01$).

⁴⁶ ($\chi^2 = 83.876$; $df = 6$, $p < 0.01$).

U odnosu na vrijednosti slobode i jednakosti rezultati su značajni za 1999. i 2008. godinu.⁴⁷ U objema godinama ispitanici kojima je sloboda važnija vrijednost drže da nezaposleni trebaju prihvatiti svaki raspoloživi posao, a ispitanici kojima je važnija jednakost drže da nezaposleni imaju pravo i odbiti posao koji ne žele.

Prihodi po članu kućanstva su statistički značajni za 2009. godinu.⁴⁸ Dok su ispitanici s prihodima između 4.001 i 5.000 kuna skloni zauzeti neutralan stav, oni koji unutar vlastitog kućanstva imaju prihode do 1.000 kuna po članu više u odnosu na druge skupine smatraju da nezaposleni mogu i odbiti posao koji ne žele. Da nezaposleni trebaju prihvatiti svaki raspoloživi posao skloniji su ispitanici s najnižim prihodima.

Tablica 3. *Natjecanje je dobro – natjecanje je štetno*

Natjecanje je dobro	Neopredijeljeni	Natjecanje je štetno
1999.		
68%	22,1%	9,9%
2008.		
49,3%	36,5%	14,2%
2009.		
46,7%	41,5%	11,8%
2017.		
62,8%	25,3%	11,9%

Rezultati za sve četiri godine pokazuju da hrvatski građani u pretežitom obliku smatraju da je natjecanje dobro, a u značajno manjem postotku da je natjecanje štetno. Međutim, potrebno je ukazati na velik postotak neopredijeljenih u odnosu na natjecanje, što se može protumačiti i činjenicom nedostatka pozitivne klime koja bi poticala natjecanje. U tom kontekstu hrvatski sociolog Josip Županov govori o »antipoduzetničkom stavu«⁴⁹, koji je dio »egalitarnog sindroma«, a koji se pokazuje u više empirijskih istraživanja provedenih u Hrvatskoj.⁵⁰

⁴⁷ ($\chi^2_{1999.g.} = 16.771$; $df = 2$, $p < 0.01$, $\chi^2_{2008.g.} = 12.747$; $df = 2$, $p < 0.01$).

⁴⁸ ($\chi^2 = 26.624$; $df = 12$, $p < 0.01$).

⁴⁹ Usp. Josip ŽUPANOV, Hrvatsko društvo danas – kontinuitet i promjena, u: *Politička misao*, 48 (2011.) 3, 158.

⁵⁰ Usp. Gordan ČRPIĆ – Melanija STRIKA, Nacrta za istraživanje solidarnosti u Hrvatskoj, u: *Bogoslovska smotra*, 74 (2004.) 2, 484–485.

U odnosu na spol rezultati su značajni za 2008. godinu.⁵¹ Muškarci su skloniji mišljenju da je natjecanje dobro, a žene zauzimaju neutralan stav.

Dobne razlike su značajne u 2008. godini.⁵² Rođeni 1961. godine i mlađi smatraju da je natjecanje dobro. Neutralan stav zauzimaju rođeni prije 1943., a stav da je natjecanje loše oni rođeni između 1944. i 1960. Značajna razlika dobivena je i za 2017. godinu.⁵³ Dok ispitanici stariji od 51 godinu smatraju da je natjecanje dobro, osobe između 18 i 50 godina uglavnom zauzimaju neutralan stav.

Tablica 4. *Plaće bi trebale biti što više izjednačene – razlike u plaćama bi trebale biti što veće kako bi se potaknulo zalaganje pojedinaca*

Plaće bi trebale biti što više izjednačene	Neopredijeljeni	Razlike u plaćama bi trebale biti što veće kako bi se potaknulo zalaganje pojedinaca
1999.		
40,8%	31,3%	27,8%
2008.		
44%	36,6%	19,4%
2009.		
33,3%	49%	17,7%
2017.		
38,1%	31,1%	30,8%

Deskriptivna analiza pokazuje da veći dio hrvatskih građana drži kako bi plaće trebale biti što više izjednačene, odnosno neopredijeljeni su. Da bi razlike u plaćama trebale biti što veće, smatra otprilike 1/3 ispitanika 1999. i 2017. godine. I ovdje se potvrđuje Županova pretpostavka iz 1995. godine da će filozofija »ujednačavanja prema dolje« na hrvatskoj sceni prevladavati i u doglednoj budućnosti.⁵⁴

Politička orijentacija je statistički značajna za 2008. godinu.⁵⁵ Dok su politički desno orijentirani stava da bi plaće trebale biti što više izjednačene, politički lijevo orijentirani su skloniji neutralnom stavu. Mišljenju da razli-

⁵¹ ($\chi^2 = 11.433$; $df = 2$, $p < 0.01$).

⁵² ($\chi^2 = 19.176$; $df = 6$, $p < 0.01$).

⁵³ ($\chi^2 = 26.362$; $df = 6$, $p < 0.01$).

⁵⁴ Usp. Josip ŽUPANOV, *Hrvatsko društvo danas – kontinuitet i promjena*, 149–150. Koliko je značajan Županov tekst govori činjenica da časopis *Politička misao* 2011. godine objavljuje tekst iz knjige objavljene 1995. godine. Usp. Josip ŽUPANOV, *Poslije potopa*, Zagreb, 1995. (četvrti dio, poglavlja 12 i 13, 160–184).

⁵⁵ ($\chi^2 = 26.099$; $df = 4$, $p < 0.01$).

ke u plaćama trebaju biti što veće skloni su oni koji pripadaju političkom centru.

U odnosu na završeni stupanj obrazovanja statistička značajnost je dobivena za tri godine.⁵⁶ U 1999. godini se pokazalo da su ispitanici sa srednjim, višim i visokim obrazovanjem skloniji izjednačavanju plaća, a ispitanici s osnovnoškolskom i KV-VKV razinom obrazovanja podjednako zauzimaju neutralan stav i stav za povećanjem razlika u plaćama. U 2008. godini trend mišljenja se potpuno promijenio: ispitanici s osnovnoškolskim obrazovanjem najviše su skloni izjednačavanju plaća. Ispitanici s višim i visokim obrazovanjem skloniji su neutralnom stavu, što se potvrđuje i 2009. godine. Ispitanici s osnovnom školom i dalje drže da plaće treba što više izjednačiti, dok ispitanici s KV-VKV i srednjoškolskom razinom obrazovanja drže da razlike u plaćama trebaju biti što veće.

U odnosu na spol značajne razlike dobivene su također za tri godine.⁵⁷ Muškarci su najprije za izjednačavanje plaća (1999.), a zatim za povećanje razlika u plaćama (2008. i 2009.). Suprotno, žene su najprije za povećanje razlika u plaćama (1999.), zatim su za njihovo izjednačavanje (2008.), odnosno zauzimaju neutralan stav (2009.).

Dob je bila značajna za 2008. godinu.⁵⁸ Ispitanici rođeni 1960. i stariji skloniji su izjednačavanju plaća. Za razliku od njih, ispitanici rođeni 1961. i mlađi zauzimaju neutralan stav.

Prihodi po članu kućanstva značajni su za 2009. godinu⁵⁹ kada ispitanici s nižim prihodima drže da plaće trebaju biti što više izjednačene; ispitanici s ostvarenim prihodima od 4.001 do 5.000 kuna drže da treba povećati razlike u plaćama, a ispitanici s prihodima od 3.001 do 4.000 kuna te oni s više od 5.000 kuna i više su neopredijeljeni. Značajni rezultati dobiveni su i za 2017. godinu.⁶⁰ Ispitanici s nižim prihodima su za što veće izjednačenje plaća; ispitanici s višim prihodima za povećanje razlika u plaćama, a ispitanici s najvišim primanjima su neopredijeljeni.

⁵⁶ ($\chi^2_{1999.g.} = 60.177$; $df = 6$, $p < 0.01$, $\chi^2_{2008.g.} = 51.772$; $df = 6$, $p < 0.01$, $\chi^2_{2009.g.} = 22.556$; $df = 6$, $p < 0.01$).

⁵⁷ ($\chi^2_{1999.g.} = 32.872$; $df = 2$, $p < 0.01$, $\chi^2_{2008.g.} = 12.818$; $df = 2$, $p < 0.01$, $\chi^2_{2009.g.} = 12.227$; $df = 2$, $p < 0.01$).

⁵⁸ ($\chi^2 = 28.958$; $df = 6$, $p < 0.01$).

⁵⁹ ($\chi^2 = 62.239$; $df = 12$, $p < 0.01$).

⁶⁰ ($\chi^2 = 38.727$; $df = 10$, $p < 0.01$).

Tablica 5. *Treba povećati privatno vlasništvo nad poduzećima – treba povećati državno vlasništvo nad poduzećima*

Treba povećati privatno vlasništvo nad poduzećima	Neopredijeljeni	Treba povećati državno vlasništvo nad poduzećima
1999.		
21,8%	29,3%	48,9%
2008.		
22%	47,2%	30,8%
2009.		
27,4%	46,7%	25,9%
2017.		
25,8	37,4	36,9

Deskriptivna analiza pokazuje da očekivanja od privatnoga vlasničkog kapitala nisu uspjela. Loši trendovi u privatnom sektoru zajedno s nepovoljnim ekonomskim politikama prouzročili su sumnju hrvatskih građana kako u privatni sektor tako u državno vlasništvo. Zbog egzistencijalnih nesigurnosti i dalje ostaju očekivanja od države. Povećanju državnog vlasništva nad poduzećima ispitanici su bili najviše skloni 1999. godine (48,9%). Nakon toga te vrijednosti slabe, ali 2017. godine još je uvijek velik postotak (36,9%) onih koji drže da treba povećati državno vlasništvo. Da treba povećati privatno vlasništvo nad poduzećima, mišljenja je otprilike jedna četvrtina hrvatskih građana. Ono što se pokazuje značajnim jest to da se iznimno velik broj ispitanika ne može opredijeliti za jednu ili drugu opciju. Postotak neopredijeljenih je najveći u godinama krize (2008. i 2009.). Značajno je da je postotak neopredijeljenih u 2017. godini manji, a prevladava stav da treba povećati državno vlasništvo nad poduzećima.

U odnosu na završen stupanj obrazovanja, značajni rezultat je dobiven za 2008. i 2009. godinu.⁶¹ Dok su ispitanici s višom i fakultetskom razinom obrazovanja skloniji neutralnom stavu, ispitanici sa srednjoškolskim obrazovanjem smatraju da treba povećati privatno vlasništvo (2008.), a zauzimaju i neutralan stav (2009.). Ispitanici sa završenom osnovnom školom i s KV-VKV razinom obrazovanja smatraju da treba povećati državno vlasništvo (2008.). Prema podacima za 2009. godinu, ispitanici sa završenom osnovnom školom i dalje smatraju da treba povećati državno vlasništvo, no, ispitanici s KV-VKV završenom razinom obrazovanja uglavnom smatraju kako treba povećati privatno vlasništvo.

⁶¹ ($\chi^2_{2008.g.} = 47,581$; $df = 6$, $p < 0,01$, $\chi^2_{2009.g.} = 37,678$; $df = 6$, $p < 0,01$)

Dob je statistički značajna za 2008. godinu.⁶² Ispitanici rođeni 1961. i mlađi zauzimaju neutralan stav, a ispitanici rođeni 1960. i stariji da treba povećati državno vlasništvo. Značajna razlika zabilježena je i za 2017. godinu,⁶³ kada ispitanici između 18 i 30 godina zauzimaju neutralan stav, a ostali ispitanici stav da treba povećati državno vlasništvo.

Kategorije vrijednosti slobode i jednakosti statistički su značajne za 2008. i 2009. godinu.⁶⁴ U objema godinama ispitanici kojima je sloboda važnija vrijednost smatraju da treba jačati privatno vlasništvo, a ispitanici kojima je važnija jednakost smatraju da treba jačati državno vlasništvo.

U odnosu na spol statistički značajna razlika dobivena je samo za 2009. godinu.⁶⁵ Dok su žene sklonije neutralnom stavu, muškarci su za povećanje privatnog vlasništva.

Prihodi po članu kućanstva su statistički značajni u 2009. godini.⁶⁶ Za povećanje privatnog vlasništva su oni ispitanici s prihodima većim od 5.000 kuna, a neopredijeljeni ostaju ispitanici s prihodima između 3.001 i 5.000 kuna po članu kućanstva. Za povećanje državnog vlasništva su ispitanici s prihodima do 3.000 kuna po članu kućanstva. Statistički značajna razlika dobivena je i za 2017. godinu.⁶⁷ Ispitanici čiji se dohodak nalazi u rasponu od 2.426 do 4.406 kuna su za povećanje državnog vlasništva, a ostali ispitanici uglavnom ostaju neopredijeljeni.

Zaključak

Poznati njemački socijalni etičar Joseph kardinal Höffner ukazuje na tri temeljna načela uređenja društva: solidarnost, opće dobro i supsidijarnost. Općenito uzevši, najmanje je poznata, ali i najmanje primijenjena na društveni život, supsidijarnost. No upravo je supsidijarnost kohezivni element u društvu koji podjeljuje i ograničava mjerodavnosti unutar živog organizma jedne političke ili društvene zajednice čiji članovi – pojedinci jednako imaju svoja prava, svoje uloge i odgovornosti.⁶⁸ Uvaženi ekonomist Franz Josef Radermacher, promatrajući načelo supsidijarnosti kao noseći element svakoga djelatnog (svjetskog) sustava i vladavine, naglašava da supsidijarnost valja razumjeti na sljedeći na-

⁶² ($\chi^2 = 29.405$; $df = 6$, $p < 0.01$).

⁶³ ($\chi^2 = 18.685$; $df = 6$, $p < 0.01$).

⁶⁴ ($\chi^2_{1999.g.} = 30.591$; $df = 2$, $p < 0.01$, $\chi^2_{2008.g.} = 10.139$; $df = 2$, $p < 0.01$).

⁶⁵ ($\chi^2 = 23.230$; $df = 2$, $p < 0.01$).

⁶⁶ ($\chi^2 = 53.782$; $df = 12$, $p < 0.01$).

⁶⁷ ($\chi^2 = 56.147$; $df = 10$, $p < 0.01$).

⁶⁸ Usp. Joseph kardinal HÖFFNER, *Kršćanski socijalni nauk*, Zagreb, 2005., 57–60.

čin: »Nastala pitanja rješavaju se na području kojem pripadaju. To znači na što je moguće nižoj hijerarhiji ovlasti, odnosno, na mjestu gdje pitanja nastaju i gdje se ljudi osjećaju kod kuće, ali ipak dovoljno visoko kako bi svi zaista odgovorni sjedili za jednim stolom.«⁶⁹ I jedan i drugi autor ukazuju na iznimno značenje supsidijarnosti za razvoj društvenog života.

Stoga se u radu »Supsidijarni razvoj hrvatskoga društva. Mogućnosti i poteškoće« aktualiziralo načelo supsidijarnosti upravo pod tim vidom: da se ukaže na mogućnosti i poteškoće ostvarenja supsidijarnih praksi, ali i mogućnosti suradnje između pojedinaca, organiziranih skupina i države. Iz rada je vidljivo da mogućnost takve rasprave o supsidijarnosti, i to praktične, postoji.

Supsidijarnost je ključna struktura za izgradnju općega dobra i odnosa solidarnosti u suvremenim društvima. Život u zapadnoeuropskim društvima, ponajprije projekt izgradnje Europske unije, a zatim i izgradnja društvenog života unutar Republike Hrvatske, svjedoči da nije jednostavno izgrađivati takve suradnje, a zatim i takve sustave, koji bi poticali i oblikovali supsidijarne prakse. Poteškoće su mnogostruke, ali mogućnosti razvoja leže u obnovljenim raspravama i osvješćivanju važnosti toga pitanja.

U trećoj točki ovoga rada se na temelju teoretsko-sociološkog pristupa pokušalo ukazati na mogućnosti i poteškoće ostvarenja supsidijarne prakse u Hrvatskoj. Iako supsidijarnost nije jednostavno mjeriti, postoje određeni pokazatelji koji pružaju uvid u razumijevanje supsidijarnosti i njezine primjenjivosti. Najčešće je riječ o izvanjskim čimbenicima, bilo da je riječ o procesima donošenja zakona i usklađivanja nacionalnog i europskog pravnog poretka, bilo da je riječ o utvrđivanju ovlasti i kompetencija. Riječ je o vidljivim čimbenicima koje je moguće mjeriti teorijsko-analitičkim putem. Međutim, težište rasprave o supsidijarnosti je na manje vidljivom čimbeniku koji se tiče percepcija i stavova ljudi o supsidijarnom ponašanju. Riječ je o bitnoj supsidijarnoj pretpostavci koja jamči tomu da što će više pojedinci težiti supsidijarnim praksama to će se one lakše oblikovati i na strukturalnim razinama.

U empirijskom dijelu rasprave zaustavili smo se na jednom pitanju. Ono se pokazalo važnim jer se njime ispituje percepcija ljudi o odgovornosti, i to u odnosu na različite razine preuzimanja odgovornosti. Ono je važno i zbog toga što se pitanje nalazi u svim četirima upitnicima terenskih istraživanja provedenih u Hrvatskoj a koji su istodobno i baza za proučavanje supsidijarnosti u hrvatskom društvu: Supsidijarnost – 2009., te EVS – 1999., 2008. i 2017. Time

⁶⁹ Franz Josef RADERMACHER, *Ravnoteža ili razaranje. Eko-socijalno-tržišno gospodarstvo kao ključ svjetskog održivog razvoja*, Zagreb, 2003., 63.

je bila omogućena komparacija rezultata i uvid u trendove zadnjih dvadesetak godina.

Deskriptivna analiza je pokazala da se, u odnosu na postavljeno pitanje i pet glavnih varijabli koje su se mjerile, u hrvatskom društvu u posljednjih dvadeset godina nije dogodila bitna promjena. Dobiveni rezultati su indikativni i smjerodavni za daljnja istraživanja kojima bi se uz korištenje preciznijih instrumenata moglo detektirati koji su kapaciteti hrvatskog društva za supsidijarnost kao jednu od bitnih pretpostavki za razvoj suvremenih društava, pa tako i hrvatskog društva.

Prva hipoteza se nije potvrdila. Nju se može odbaciti jer je izostao očekivani pomak prema osobnoj odgovornosti i privatnim inicijativama. U hrvatskom društvu ne postoje uporišta za takvu razvojnu klimu koja bi poticala zdravo poduzetničko i natjecateljsko ozračje. To najbolje potvrđuje skeptičnost mladih, koju zasigurno jača još uvijek nenadvladani »egalitarni sindrom« i filozofija »ujednačavanja prema dolje«⁷⁰.

Druga hipoteza, to jest da su ispitanici kojima je sloboda važnija vrijednost od jednakosti spremniji za preuzimanje odgovornosti, je potvrđena. To zastupa i socijalni nauk Crkve kada tvrdi da »načelo supsidijarnosti ima svoje utemeljenje kako u slobodi i dostojanstvu čovjeka, tako i u ustroju i vlastitosti manjih životnih zajednica čije zadaće i prava ostaju i koje se na smisleniji način ne mogu ispuniti od strane obuhvatnijih socijalnih ustroja«⁷¹. Suodnos slobode i supsidijarnosti možda je i najbolji odgovor na pitanje zašto je supsidijarnost neophodna.

Treća hipoteza se također potvrdila. Na egzistencijalnoj razini ispitanici ne reagiraju i ne povezuju političke preferencije s egzistencijom i konkretnim životom. Politička opcija nije značajna za konkretni život i prakse, ni za odnos privatno – državno. Politička svakodnevica potvrđuje da sučeljavanja postoje na razini ideoloških prijepora, prije svega oko bioetičkih pitanja. Proizlazi pitanje zašto hrvatski građani ne vide da je pitanje životnog standarda jednako tako političko pitanje, odnosno, zašto ne vide da je nešto moguće učiniti političkim izborima i zašto se pomoć očekuje od mesijanskih vođa? Drugim riječima, pitanje je mogu li se očekivati takve političke snage koje će učiniti određen zaokret?

⁷⁰ Usp. Josip ŽUPANOV, *Industrijalizirajuća i dezindustrijalizirajuća elita u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća*, u: Drago ČENGIĆ – Ivan ROGIĆ (ur.), *Upravljačke elite i modernizacija*, Zagreb, 2001., 11–36.

⁷¹ Joseph kardinal HÖFFNER, *Kršćanski socijalni nauk*, 58.

Četvrta hipoteza nije potvrđena. Za mlade i obrazovanije osobe nisu karakteristični stavovi kojima bi se potvrdila spremnost za preuzimanje odgovornosti. Dobiveni rezultati nisu dovoljno konzistentni i nema jasnog pokazatelja da su mladi i obrazovani spremni na preuzimanje većeg rizika, primjerice u poslovanju. Kada se tomu pridoda i podatak da iz Hrvatske najviše iseljavaju mladi, odnosno, najkreativniji i najvitalniji dio populacije, to znači da u hrvatskom društvu još uvijek nije zaživjela spremnost za očuvanjem najvrjednijeg kapitala, a to su ljudi.

Opravdano je na kraju zapitati se što bi trebalo učiniti? Razvijati prostore slobode na svim razinama znači odgajati za supsidijarnost. U odgoj za supsidijarnost treba biti uključen pojedinac ali i čitavo društvo. U tom kontekstu je važno pokrenuti stručne rasprave kojima bi se na svim razinama (odgojno-obrazovnim, kulturnim, političkim, gospodarskim, medijskim...) ukazalo na važnost odgoja za supsidijarnost i tako stvorilo uvjete za istinski supsidijarni razvoj hrvatskog društva.

Iako je odgoj ključna sastavnica koja će na neposrednoj razini usmjeravati razvoj pojedinaca i osobnih potencijala, iznimno je važno učiniti strukturalne promjene u državi i društvu koje će omogućiti pojedincima i skupinama da mogu slobodno i odgovorno ostvarivati svoje potencijale i kreativne snage koje posjeduje svaki čovjek. Važnim se također čini prepoznavanje i poštivanje dobrih praksa koje već postoje u hrvatskom društvu.⁷²

Na temelju socijalnog nauka Crkve hrvatski socijalni etičari su ne samo potaknuli raspravu o supsidijarnosti i njezinoj primjeni u hrvatskom društvu nego su i ponudili teorijske okvire unutar kojih je moguće provesti širu društvenu raspravu o (ne)prisutnosti supsidijarnosti u konkretnim društveno-političkim i gospodarskim prilikama u Hrvatskoj. Međutim, za takvu interdisciplinarnu raspravu potreban je veći angažman društvenih i humanističkih znanosti kao i drugih važnih čimbenika u hrvatskom društvu.

Iako je, s jedne strane, rad pokazao da u odnosu na supsidijarni razvoj hrvatskog društva dijagnoza nije najbolja, s druge strane, rezultati su pokazali da je otprilike jedna trećina populacije spremna na pozitivnu promjenu u tom smjeru. Taj dio populacije ujedno predstavlja neiskorišten potencijal koji će podržati ozbiljnu reformu državne uprave i lokalne samouprave pod supsidijarnim vidom, reformu koja bi više od deklarativnog omogućila realizaciju projekata nužnih za cjelovit razvoj čovjeka i društva.

⁷² Usp. Gordan ČRPIĆ, Sociološki aspekti obiteljskopравnih instituta, pravna kultura i obiteljskopравni instituti, u: *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, 8 (2017) S.I., 1–12.

Abstract

**THE SUBSIDIARY DEVELOPMENT OF THE CROATIAN SOCIETY
POSSIBILITIES AND DIFFICULTIES**

Stjepan BALOBAN

Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb
Vlaška 38, p.p. 432, HR – 10 001 Zagreb
stjepan.baloban@zg.t-com.hr

Gordan ČRPIĆ

Catholic University of Croatia
Ilica 242, HR – 10 000 Zagreb
gordan.crpic@unicath.hr

Silvija MIGLES

Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb
Vlaška 38, p.p. 432, HR – 10 001 Zagreb
silvija.migles@gmail.com

The article titled »The Subsidiary Development of the Croatian Society. Possibilities and Difficulties« discusses the issue of the development of the Croatian society in the perspective of subsidiarity. While the role and significance of the principle of subsidiarity in gaining ground within the development and functioning of the European Union, the topic of subsidiarity is practically unknown in the public discourse in the Croatian society. This makes theological-ecclesial discussions on subsidiarity, discussed by Croatian social ethicists, under its theoretical and practical aspect, all the more important. The first point, Theoretical Positioning: The Concept, Meaning, and Relevancy of Subsidiarity notes the contribution of the social teaching of the Church to the application of subsidiarity in society and especially the relevancy of subsidiarity for the development of the European society. That is the context within which the contribution of the principle of subsidiarity to the development of the Croatian society ought to be discussed. At the same time, subsidiarity is an expression of the human being's freedom and allows an individual to practice his/her freedom by taking responsibility and by actively participating in the development of society. Therefore, subsidiarity inspires the renewal of social structures and the strengthening of the role of an individual and groups in responsible promotion of the common good.

The second point, (Lack of) Awareness of Subsidiarity in the Croatian Society, presents the first empirical study of subsidiarity in Croatia, carried out in December, 2009. Results of this study indicate the lack of awareness of the concept and contents of the principle of subsidiarity in the Croatian society. That, on the one hand, points

towards the need for a more fundamental awareness of the principle of subsidiarity and, on the other hand, towards difficulties in the practical application of subsidiarity on the development of the Croatian society.

Within the project »European Values Study« (EVS), Croatian researchers did not deal with the issue of subsidiarity until now. This article addresses that task on the basis of three EVS waves – 1999, 2008, and 2017 – and on the basis of the empirical study (2009) that was carried out within the project of the Catholic Faculty of Theology of the University of Zagreb, titled »Subsidiarity in the Croatian Society«. This is treated in the third point, titled The Ability to Take Responsibility. Namely, one of the essential characteristics of subsidiary behaviour is the ability of an individual to take responsibility for solving issues and problems in society. On the basis of aforementioned empirical studies, this article discusses the issue whether such a subsidiary precondition exists in the Croatian society, in relation to various forms of taking responsibility. The Conclusion points out that two hypotheses proved correct and two incorrect. The hypothesis that there was a shift in favour of personal responsibility and private initiatives in the Croatian society did not prove correct. Furthermore, the hypothesis that younger and more educated individuals are more ready to take responsibility did not prove to be correct either. The hypothesis that freedom is an important factor for taking responsibility and the hypothesis that political preferences are not linked with economic issues and functioning of economy proved to be correct.

Although, on the one hand, the article demonstrated that in relation to the subsidiary development of the Croatian society the diagnosis is not encouraging, on the other hand, results showed that approximately 1/3 of the population is ready to take a step in that direction. That part of the population also represents an unused potential that will support a serious reform of the state administration and local administrations in terms of subsidiarity. Such reform, however, cannot be of declarative nature, but instead it needs to allow the realisation of projects that are necessary for the integral development of the human being and society.

Keywords: *subsidiarity, social teaching of the Church, empirical research, subsidiary development of society, freedom and responsibility, subsidiary practice.*